

Н. Г. Юнцэвіч

ШЛЯХІ І СРОДКІ ЎЗБАГАЧЭННЯ СЛОЎНІКАВАГА ЗАПАСУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ВУЧНЯЎ 5–7 КЛАСАЎ

Аналіз узроўню развіцця маўлення вучняў сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў сведчыць аб існаванні праблемы развіцця звязнага маўлення навучэнцаў. Культура маўлення на ўзроўні лексікі невысокая, а таму праблема ўзбагачэння слоўнікавага запasu вучняў як асновы развіцця маўлення надзвычай **актуальная**.

Вывучэнню звязнага маўлення і ўзбагачэнню слоўнікавага запasu вучняў прысвяцілі свае працы такія даследчыкі, як Л. М. Гамеза, Л. П. Падгайскі, В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава, У. П. Саўко, З. Б. Варановіч, Л. С. Васюковіч, І. М. Саматыя, М. Г. Яленскі і інш.

Узбагачэнне слоўнікавага запasu вучняў на ўроках мовы мае лінгвістычныя, псіхалагічныя і дыдактычныя перадумовы [1, с. 241–244].

Лінгвістычныя перадумовы – гэта мінімальная база ведаў вучняў пра мову, іх вучэбна-моўныя ўменні, якія непасрэдна звязаны з працай над значэннем і ўжываннем слоў. Базавымі лічацца тэы веды, што дапамагаюць разглядаць слова як моўную лексічную адзінку, як элемент граматычнай сістэмы мовы і як элемент дыферэнцыяцыі мовы на стылі.

Узбагачэнне слоўнікавага запasu вучняў ажыццяўляецца з дапамогай наступных вучэбна-моўных граматычных уменняў: тлумачэнне лексічнага значэння слова; вызначэнне саставу слова; пошук вытворнага слова; падбор аднакарэнных слоў; устанаўленне значэння групы слоў; разбор па членах сказа; вызначэнне сувязі слоў у словазлучэнні; групіроўка слоў па розных лексіка-семантычных значэннях.

Псіхалагічныя перадумовы – гэта асаблівыя адносіны моўцы да слоў. Слова засвойваецца хутчэй, калі яго ўжыванне і семантыка тлумачацца разам, у працэсе працы над словам ствараюцца асацыятыўныя сувязі, звяртаецца ўвага на невядомыя словы.

Неабходна сфарміраваць у вучняў уяўленне пра тое, што слова – гэта сродак наймення пэўнай рэаліі. Для гэтага можна прапанаваць наступныя заданні: паказаць на малюнках прадметы рэчаіснасці і падпісаць іх (такім чынам зрабіць выснову, што існуюць прадметы, якія мы бачым, успрымаем зрокава, а назва прадмета – гэта слова, якое мы чытаем альбо ўспрымаем на слых);

маляваць прадмет па загадцы і напісаць пад ім слова, што яго называе; запісаць прадметы, якія адлюстраваны на фотаздымках; пазнаць прапушчанае слова ў загадцы; знайсці розныя найменні да аднаго слова альбо адно найменне для некалькіх аб'яднаных слоў.

Дыдактычныя перадумовы ўзбагачэння слоўнікавага запасу вучняў – гэта пашырэнне ведаў пра свет і асаблівасці арганізацыі вучэбнага працэсу. На ўроках мовы вучні знаёмяцца з ведамі па ўласна мове, тым самым папаўняючы слоўнік запас лінгвістычнай тэрміналогіяй, і з экстралінгвістычнымі ведамі, якія чэрпаюць з практыкаванняў, са знаёмстваў з творами мастацтва, а таксама пазакласных мерапрыемстваў.

Багаце і разнастайнасць мовы праяўляецца на лексічным і сінтаксічным узроўнях. На лексічным узроўні ўзбагачэнне ажыццяўляецца праз ужыванне сінонімаў, антонімаў, дыялектызмаў, неалагізмаў, фразеалагічных сродкаў мовы, выкарыстанне прыказак, прымавак, афарызмаў. На сінтаксічным узроўні існуе шматлікая колькасць сінтаксічных канструкцый, якія выкарыстоўваюцца для таго, каб пазбегнуць аднастайнасці.

Настаўніку патрэбна звяртаць увагу на семантыку слова. Значную ролю адыгрывае наглядны паказ вучням адрознення спалучальнасці сінонімаў. Так словы *табун* і *касяк* маюць агульнае значэнне мноства, але першае ўжываецца ў дачыненні да коней, а другое да рыбы. Сінонімы могуць мець адрозненні і ў стылістычнай афарбоўцы. Напрыклад, *набыць квіток*, *купіць квіток* і *дастаць квіток*. Ужыванне таго ці іншага варыянта залежыць ад сферы выкарыстання і характару зносін. Пры падборцы сінонімаў варта звярнуць увагу і на мнагазначныя словы, бо кожнае іх значэнне можа мець свае сінанімічныя рады. Напрыклад, прыметнік *смелы*, у залежнасці ад кантэксту, можа ўтвараць сінанімічныя адносіны з прыметнікамі *адважны*, *рашучы*, *нязвычайны*, *наватарскі*, *прадпрыемальны*, *бяспрашны*, *дзёрзкі* і інш.

Беларусь – білінгвістычная краіна, у якой аднолькавы дзяржаўны статус маюць як беларуская, так і руская мовы. Паколькі ў адной краіне гэтыя дзве мовы не могуць існаваць ізалявана, то на розных узроўнях, у тым ліку і на лексічным, назіраецца з'ява інтэрферэнцыі – адна з галоўных праблем авалодвання прыгожым і звязным маўленнем для білінгваў. Часам беларускія словы асімілююцца да рускіх і наадварот, што спрыяе няправільнаму ўжыванню гэтых слоў пры камунікацыі, а таксама пры перакладах з адной мовы на другую.

Напрыклад, аманімічная пара бел. *аблічыць* ('*ашукаць пры падліку, даць менш, чым належыць*') [ТСБМ, Т. 1, с. 58] – рус. *обличить* ('*сделать явной*

виновность, преступность кого-л.; уличить, разоблачить [СРЯ, Т. 2, с. 541]). І ў рускай, і ў беларускай мовах словы мнагазначныя, але ні ў першым, ні ў другім значэнні яны не супадаюць.

Варта звярнуць увагу і на правільнае выкарыстанне паронімаў у маўленні вучняў. Напрыклад, словы *вавёркавы* і *вавёрчын* падобныя па сваёй гукавой абалонцы, але адрозніваюцца сваім значэннем, а таму і выкарыстаннем. У першым выпадку гэта той, які зроблены са скуры вавёркі (*вавёркавая шапка, вавёркавае футра*), у другім – той, які мае адносіны да вавёркі, альбо належыць ёй (*вавёрчына дупло, вавёрчыны арэхі*).

У сярэднім школьным узросце вучням ужо мала толькі знешне ўспрымаць прадметы і з’явы, якія вывучаюцца; яны імкнуцца зразумець сутнасць, узнікае цікаваць да прычынна-выніковых адносін, ад настаўніка патрабуюць тлумачэння і аргументацыі сказанага, у іх развіваецца абстрактнае мысленне, а разам з ім лагічная памяць.

Сярод нетрадыцыйных форм вывучэння беларускай мовы можна вылучыць зборнік апавяданняў Людмілы Рублеўскай «Старасвецкія міфы горада „Б“» па метадыцы Іллі Франка, які выйшаў у Маскве ў 2018 годзе: у кнізе падаецца сказ на арыгінале, а пасля ён жа ў перакладзе, што дазваляе лягчэй запамінаць новыя словы і кантэкст іх ужывання. Таксама сюды патрэбна аднесці шматлікія білборды серыі «Смак беларускай мовы», навукова-папулярнае выданне «Сто беларускіх назваў. Дамашнія рэчы», тэлевіктарыну «Размаўляем па-беларуску».

У сеціве можна знайсці такія артыкулы, як «Што кажуць беларускія жывёлы», «Па-беларуску зусім наадварот: запамятаць – не „запамятовать“!», відэа «Мазьір, Капіль, Нясвіж. Беларускім гарадам – беларускі націск» і інш.

У беларускай агучцы выходзяць фільмы, фрагменты якіх настаўнік можа выкарыстаць на ўроках. Кінаконг – праект у Беларусі, які займаецца прафесійнай агучкай кіно на беларускую мову, а таксама ладзіць паказы гэтых фільмаў у кінатэатрах. Gavarun.by – яшчэ адзін праект, прадстаўнікі якога агучваюць па-беларуску мастацкія і мультыплікацыйныя фільмы.

У 2017 годзе ў была заснавана серыя «Таямніцы роднай мовы» для малодшага школьнага ўзросту, сярод якіх «Словы родныя няродныя: запазычаная лексіка», «Адным словам не сказаць: безэквівалентная лексіка» Сяргея Зелянко, «Падобнае непадобнае: сінонімы, амонімы, паронімы» Марыны Чарнякевіч і інш.

У кнігах гэтай серыі ўсе правілы, прыклады і заданні суправаджаюцца шэрагам малюнкаў, заданні маюць разнапланавы характар: *наспрабуй вызначыць*,

як вучоныя называюць запазычанні з пералічаных ніжэй моў [3, с. 28], разгадай крыжаванку-маяванку – і ты даведаешся, як вучоныя называюць іншамоўнае слова, якое пры выкарыстанні парушае чысціню маўлення [3, с. 10], падумай і запішы, як па-беларуску гучалі б імёны, прозвішчы і назвы, калі бы яны перакладаліся з замежных моў [2, с. 10–13] і інш.

Асабліваю цікавасць уяўляе кніга «Падобнае непадобнае: сінонімы, антонімы, амонімы, паронімы» М. К. Чарнякевіч, у якой прапануюцца наступныя заданні, якія можна выкарыстаць на ўроках беларускай мовы: *падабраць да выдзеленага слова ў сказе сінонімы, знайсці лішнія слова ў радзе; замест прапушчаных кропак у сказе падабраць слова, якое найбольш падыходзіць* [4, с. 7–8]; *падабраць антонімы да асобных і выдзеленых слоў у прыказках; замяніць імі словы ў словазлучэннях* [4, с. 14–15]; *скласці сказы з беларускімі амонімамі, растлумачыць значэнне двух амонімаў у вершаванай страфе* [4, с. 24]. Варта адзначыць, што М. К. Чарнякевіч звяртае ўвагу чытачоў на з’яву міжмоўнай аманіміі, што стварае пэўныя праблемы на шляху да авалодвання рускамоўным беларускай мовай, а таксама пры перакладах з рускай мовы на беларускую ці наадварот, і прапануе чытачам растлумачыць значэнне прыведзеных пар: бел. *вяселле* – рус. *веселье*, бел. *дыван* – рус. *диван*, бел. *кубак* – рус. *кубок* [4, с. 25] і інш.

Такім чынам, для ўзбагачэння слоўнікавага запасу беларускай мовы вучняў існуе шэраг сродкаў як звыклых, так і нетрадыцыйных, якія можна ўключыць ва ўрок па розных тэмах, а паказ відэа ці цікавага малюнка напачатку ўрока стане пэўнай разрадкай для вучняў і паспрыяе іх большай канцэнтраванасці на новай тэме.

Літаратура

1. *Баранов, М. Т. Методика преподавания русского языка в школе: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / М. Т. Баранов, Н. А. Ипполитова, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов; под ред. М. Т. Баранова. – Москва: Академия, 2001. – 368 с.*
2. *Зелянко, С. В. Одним словам не сказать: безэквивалентная лексика: для мал. шк. узросту / С. В. Зелянко. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2017. – 24 с.*
3. *Зелянко, С. В. Слова родныя няродныя: запазычаная лексика: для мал. шк. узросту / С. В. Зелянко. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2018. – 48 с.*
4. *Чарнякевіч, М. К. Подобное непадобнае: сінонімы, антонімы, амонімы, паронімы: для мал. шк. узросту / М. К. Чарнякевіч. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2017. – 32 с.*